

M

e

C

m

u

a

1997 / 2

İÇİNDEKİLER

İbn Haldun'da Mülk Anlayışı

KAMİL ÇOŞKUN

3

Gülşen-i azîz

(Cerrahiye tarikatı ve silsilesi)

SEYYİD AHMED b. MUSTAFA el-BELHÎ el-HALVÎ

11

Super Mario Ne Biçim Bir Oyun

MEHMET ATAR

27

Fihi Mâfih'den

31



# İbn Haldun'da Mülk Kavramı

Kamil Coşkun

**M**ülk, tasarruf, temellük, tevelli, kuvvet ve sahip olmak manalarına gelir. Mülk sahibine "malik" veya "melik" denir. "Mülk Allah'ındır, Malikül-mülk O'dur" dendiği zaman, her şeyin hakimi, sahibi, mutasarrıfı ve idarecisi O'dur, manası anlaşılır.

İbn Haldun, mülk sözünden devleti, melik kelimesinden de hükümdarı anlar. Saltanat, padişahlık ve mutlakiyet (Monarşi) manasına gelen mülk tarzındaki siyaset ve idarede, bütün halk ve insanlar hükümdarın mülkü sayılır. Sultan, çoban (rai), halk ise sürüdür (raiyye). Hükümdar halk üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunur, istediği şeyi emreder, istediği şeyi de yasaklar. Çünkü tebaa, onun mülküdür, O ise mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. En üstün irade onun iradesidir. Irade-i seniyye, irade-i şahane ve sultanın fermanına kimsenin itiraz hakkı yoktur.

İbn Haldun, bedevi cemiyetlerin, iptidai aşiret ve kabilelerin sevk ve idaresine riyaset (başkanlık), hadarilerinkine mülk (hükümdarlık, saltanat) adını vermektedir. Hadari bir cemiyetin başında melik (hükümdar, sultan, padişah) vardır ve hükümdarın bir mülkü (devleti) ve devlet teşkilatı bulunmaktadır. Bedevi cemiyetlerin başında ise bir reis (başkan) vardır ama bir devleti ve devlet teşkilatı bulunmamaktadır. Fakat gerektiğinde başında reisin bulunduğu kabilenin genci, yaşlısı, erkeği, kadını onun etrafında birleşerek fedakar

ve cesur birer asker oluverir. Tehlike ve ihtiyaç, bütün kabileyi yekvücut bir askeri birlik haline getirebilir.

Hadarilerde ve şehirlerde görülen mülk ve devlet teşkilatı ile ona dayanan sevk ve idare, tegallübe, galibiyyete, kahra ve istilaya dayanır. Bedevilikte reisin hükümüne itaat mecburiyeti yoktur. Onun hükmüne itaat etmek törenin icabıdır. Toplumda kabul gördüğü ölçüde reisin emirleri geçerlilik kazanır, ona muhalefet etmenin müeyyidesi yoktur. Halbuki melikin ve hükümdarın fermanı kesindir, ona muhalefet ölümle neticelenebilir. Kısaca riyasetle mülk, reis-le melik hadari toplumlardaki içtimai vasat ve şartların mahsulüdür.

Bir toplum bedevilikten hadariliğe geçerken ve bu suretle bünyevi tebeddül ve tahavvüllere uğrarken, tedrici bir şekilde riyaset sistemi de mülk haline gelmeye başlar. Ve en sonunda riyaset mülke dönüşür. Çünkü riyasetle idare edilen kabile asabiyetinin gayesi ve ulaşmak istediği hedef mülktür ve hiç bir kuvvet buna engel olamaz.

Mülk tarzında olan siyaset, idare ve icraat galebe ve kahra dayanır. İktidar ve hakimiyet, galip ve kahir olanıdır. Her türlü murakabe ve müeyyideden uzak olan bu idare tarzı, sorumsuz olduğundan keyfiliğe ve zulme açıktır, istismara ve suistimale elverişlidir. Hükümdarlık, -ehil olsun veya olmasın- padişahın çocuğuna intikal eder, mülk melikin oğluna miras kalır. Mülk tarzındaki siyaset ve

idare, hukuki statüsünü esasta kendisi tayin eder. Mülkün menfaati ve maslahatı icap ettirdiği zaman dini hükümlere bakmadan olumlu veya olumsuz tavrını ortaya koyar. Bunun böyle olması da gayet tabiidir. Çünkü mülk asabiyete dayanır, asabiyet de siyasi sahada dine tabi değildir.

Meseleye bu açıdan bakıldığında; zulme, haksızlığa ve sorumsuzluğa açık olan mülk tarzındaki siyaseti ve idareyi İslam'ın tasvip etmeyeceği aşikardır. Fakat mülkün tasvip görmemesi zatının gereği değildir; arazlarının tezahürlerinin ve hoş olmayan neticelerinin icabıdır. Mülkün bu tür vasıfları ve neticeleri olmasa din, dolayısıyla İslam bu tarz bir idareye karşı çıkmayabilir. Nitekim Allah Teala; Hz. Davut (a.s.) ve Hz. Süleyman'a (a.s) "mülk" vermiştir. Bunlar melik ve hükümdar olarak adlandırılacak peygamberlerdir.

İbn Haldun'un siyaset, mülk ve hatta amme hukukunun esasını asabiyet nazariyesi teşkil eder. Ona göre asabiyetin gayesi ve ulaşmak istediği hedef, tek kelime ile mülktür, iktidar olmaktır, hakimiyeti tesis etmek ve devlet kurmaktır. Ancak asabiyet, gayesi olan mülkü elde edip infirat hali gerçekleşti mi, artık duraklamaya, sonra gerilemeye, daha sonra zevale ermeye başlar. Karıncanın kanatlanması ölümüne işaret olduğu gibi asabiyetin mülke ulaşması da fena ve zevale erdiğine alamet teşkil eder. Asabiyetin en güçlü dönemi olan mülk ve infirat safhası, aynı zamanda onun zaafını teşkil eder.

İbn Haldun'a göre asabiyet sayesinde bir kabile kolu veya aile aynı kabilenin diğer şubelerini kendi etrafında birleştirir ve bu suretle gücünü artırır. Bundan sonra ikinci merhalede, o milletin diğer kabilelerini de kendi çevresinde birleştirmek suretiyle devlet olma yoluna girer. Karşı-

sına ihtiyar bir devlet çıkarsa, onu yıkar ve yerine geçer. Eğer karşısına çıkan devlet kadar güçlü değilse, ona destek olur ve iktidarı paylaşır. İbn Haldun'a göre "Hakimiyetin (mülk) hakikatı, insan için sosyal hayatın zaruri olması; neticesi ise gazap ve hayvaniyetin eserleri olan üstünlük ve güçtür."

İbn Haldun mülkü şu şekilde temellendirir: "İnsanlar için içtima hasıl olup alemin ümrani onlarla tamamlanırsa, insanları birbirlerine karşı koruyacak hakimiyet sahibi birine ihtiyaç olur. Çünkü saldırmak ve haksızlık yapmak insanın hayvani tabiatında mevcuttur. Yabani hayvanların tecavüzlerini defetmek için icad edilmiş olan silahlar, insanlardan gelen tecavüzleri defetmede kafi değildir. Çünkü tecavüzlerini önleyecek başka bir güce mutlaka ihtiyaç vardır. Bu gücün insan dışında başka bir canlı olması mümkün değildir. Zira bütün hayvanlar, idrak ve ilham bakımından insanlardan geridir. O halde sözkonusu olan hakim güç insanlardan biri olmalı. Bu kişinin de diğer insanlar üzerinde galibiyeti, sultanlığı ve yaptırım gücü bulunmalı. İşte hakimiyetin (mülk) manası budur." Açıkça anlaşılmıştır ki, hakimiyet ve iktidar (mülk) insanın tabii bir özelliğidir. Ortaya çıkması da zaruridir.

İbn Haldun, asabiyet olmadan iktidar ve hakimiyetin de olamayacağını söyler. "Hakimiyet ve devlet ancak kabile ve asabiyetle hasıl olur. Çünkü mücadele ve karşı koyma; sadece, imdada koşma, cengaverlik ve başkasının uğruna kendini feda etmeyi gerektiren asabiyetle mümkün olur." "Hakimiyet asabiyetin tabii neticesidir. Asabiyetten hakimiyet ve iktidarın ortaya çıkması, ihtiyari bir durum değildir. Bu varlıktaki mertebelerin zaruri bir sonucudur.

İbn Haldun'a göre sadece asabiyete dayanan hakimiyet tam sayılmaz.

Hakimiyet sahibi olan kişide, asabiyetin yanında, bunun mütemmimi olan birtakım güzel hasletlerin de bulunması gerekir. İbn Haldun şöyle der: "Mülkün, üzerine bina olunduğu bir aslı vardır. Onun hakikati bu esasla gerçekleşir. Bu asıl, asabiyet ve aşiretten ibarettir. Mülkün varlığını tamamlayan ve ikmal eden bir fer'i vardır. Bu ferde güzel hasletlerdir. Hakimiyet ve iktidar (mülk) asabiyetin neticesi olduğu gibi, aynı zamanda bu güzel hasletlerin de neticesidir. Zira tamamlayıcı unsurlar olmadan iktidar ve hakimiyetin durumu, organları kesik olan insan gibidir veya halk arasına çıplak olarak çıkan bir insana benzer."

İbn Haldun'a göre ister özel ve şahsi manada siyasi bir riyaset olsun, ister genel manada siyasi bir başkanlık olsun, liderliğe ve siyasi iktidara aday olan bir kavimde ve millette önce iyi hasletler, güzel vasıflar, sağlam bir ahlak anlayışı gelişmeye başlar.

Bu gibi meziyet ve faziletlerin gelişmesi, o kavmin ve milletlerin mülke, siyasi iktidara ve başkanlığa aday olduğunun, bu duruma gelebilmesi için Allah'ın kendilerine izin vermiş olmasının belirtisidir. Önce manen ve ahlaken güçlenen kavim ve milletlerin bu gücü, daha sonra siyasi sahaya, mülk ve iktidar sahibi olma şeklinde akseder. Manevi değerlerdeki gelişme ve güçlenme durumu, maddi değerlere de yansır. Bunun tersi de öyledir. Yani mülke, siyasi riyasete ve iktidara sahip olan kavim ve milletlerin ahlaki ve manevi değerlerinde bir gerileme ve çöküntü hali görüldü mü, artık bu durum o kavmin ve milletin mülkü, siyasi riyaseti ve iktidarı da kaybedeceğinin delilidir. Yani ahlaki değerlerin zayıflaması, devletin gerilemesinin, kuvvetlenmesi de ilerlemesinin bir tezahürüdür. Bunun tersi de böyledir. Yani bir kavim ve millet ilerliyorsa, ah-

laki değerler de kuvvetleniyor, geriliyorsa zayıflıyor demektir. O halde hangi devlet olursa olsun ilerleme döneminde o devlette ahlak iyidir, gerileme döneminde ise mutlaka zayıftır, demektir. Fakat mazilerine fazla, tarihlerine aşırı derecede bağlı olan ve diğer milletlerden nefret eden muhafazakarlar, kendi milletlerinin gerileme döneminde de ahlaki ve manevi değerlerin iyi ve kuvvetli olduğunu boşuboşuna iddia eder dururlar. Milletlerin ve devletlerin durumu için söylenen bu sözler, medeniyetlerin kuruluş, gelişme, yükselme, gerileme ve çökmeleri açısından da doğrudur.

İbn Haldun'a göre bir milletin bir boyunda ortaya çıkan mülk, asabiyetin devam etmesi şartıyla, aynı milletin başka bir boyuna geçer ve bu durum gayet tabii ve zaruridir. Çünkü devleti idare etme işiyle meşgul olan kişiler nan u nimete dalar, boluk ve refah denizine batar ve mülke sahip olmalarına rağmen devletin işlerini yapamazlar. Bu işleri, emir ve yetki sahibi olmaktan uzak olan ve dizginleri çekilerek mülke ortak olmaları engellenen aynı milletin diğer mensuplarına devrederler. Bunlar (diğer mensuplar) nesepleriyle iştirak ettikleri devletin izzet gölgesinde kalmış, refahtan ve refah sebeplerinden uzak kalmaları dolayısıyla ihtiyarlamış ve yıpranmış olma durumundan kurtulmuş olurlar. Diğer taraftan zaman, devleti bizzat idare edenleri ve mülk sahiplerini hüküm altına alır, ihtiyarlık onların tazeliğini yok eder, devlet onları pişirir ve eritir, içinde yaşadıkları nimetler onları törpüler, törpülenen kısımlar da zaman içinde yok olur gider. Bu suretle ilk önce devleti bizzat idare edenler ortadan kalkarlar, aynı milletin öbür boyları asabiyetleri sebebiyle mülkü devralırlar. Bu şekilde bir millet içinde asabiyetin tesiri kırılana kadar veya o milletin sair boy-



ları ve aşiretleri yok olana dek, onlar için mülk bir melce olmaya devam eder ve bu boylar mülk hedefine doğru hareket eder dururlar.

Bu durumu İbn Haldun, Arapların tarihine tatbik ediyor ve diyor ki: "Ad'ın mülkü inkıraza uğrayınca, onlardan sonra o mülkü kardeşleri Semud ayakta tuttu. Bunlardan sonra da Amalika, Amalika'dan sonra da onların Himyerli kardeşleri aynı işi yaptılar."

Yunanlıların durumu da böyledir. Bunların da işleri son bulmuş, hakimiyetleri yıkılmış ve iktidar Rum kardeşlerine intikal etmişti.

İbn Haldun, mülk siyasetinden en uzak olan milletin Araplar olduğunu iddia etmektedir. Ancak buradaki Araplardan kasıt, çöllerde yaşayan bedevi Araplardır. İbn Haldun bunun sebebini şuna bağlamaktadır: "Araplar, öbür milletlerden daha çok bedavidirler. Çöl ve sahralara daha fazla açılmışlardır. Çünkü sert, dar ve kıt bir maişeti alışkanlık haline getirmişlerdir. Bunun için başkalarından müstağni olmuşlardır. İşte bu durumla kaynaşmış olmaları ve bir de vahşilikleri sebebiyle yekdiğerine boyun eğmeleri güçleşmiştir. Başkanları, ekseriya müdafaaya esas teşkil eden asabiyet sebebiyle kendilerine muhtaç olur. Bu yüzden reis onlara iyi davranmak, hakimiyeti altındakilere ihsanda bulunmak ve kendileriyle zıdlaşmamak zorundadır. Halbuki mülk ve sultan siyasetinde, siyasetçinin kahren menetme gücüne sahip olması gerekir."

İbn Haldun bunları söylemekle beraber, Arapların mülk ve devlet sahibi olma ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıyor, onların bu nimete ulaşmalarını dine bağlıyor ve ancak din-den gelen büyük bir tesirle hükümdarlıklarını kuracaklarını söylüyor. Çünkü böyle bir din mevcut olunca, onlar için dahili bir müeyyide ve vic-

danlarında bağlayıcı ve vazgeçirici unsur da mevcuttur, demektir. Bu suretle karakterlerindeki kibir ve rekabet kendilerinden zail olur, içtimaları ve boyun eğmeleri kolaylaşır. Çünkü hasedi ve rekabeti meneden, katılığı ve gururu ortadan kaldıran din, hepsini kuşatmıştır.

Kısacası, tabiatlarında bir inkılap meydana geldikten ve dini bir boya ile tebeddüle uğradıktan sonra ancak Araplar mülkü elde ederler. Ama herşeye rağmen hakkı ve hidayeti en çabuk kabul eden millet de Araplardır. Çünkü tabiatları (şehirlerdeki) eğri büğrü melekelerden selamette kalmış ve kötü huylardan beri olmuştur.

İbn Haldun'a göre sahası geniş ve hakimiyeti büyük olan devletler din esasına dayanır. Bunun tersi de böyledir. Yani din esasına dayanan devletlerin sahası geniş ve hakimiyeti büyük olur. İbn Haldun bunun sebebini şu şekilde açıklar: "Mülk, sadece tegallüble hasıl olur. Tegallüb de sadece asabiyete ve arzuların mutalebe (hak isteme) üzerinde birleşmesine dayanır. Kalpleri bir noktada toplama ve kaynaştırma sadece, dinini tesis hususunda Allah'tan gelen bir yardımla mümkün olur. Hakk Teala "Onların kalplerini kaynaştıran Allah'tır, yeryüzündeki herşeyi harcamış olsaydın, yine de kalplerini telif edemez ve kaynaştıramazdın" buyurmuştur. Bunun sırrı ve hikmeti şudur: Kalpler batıl heva ve heveslere, dünya meyline çağrılırsa, rekabet hasıl olur, ihtilaflar yaygınlaşır. Hakk'a döndürülür, batılı ve dünyayı reddeder ve Allah'a yönelirse, cihetleri ve gayeleri birleşir, rekabet ortadan kalkar, ihtilaflar azalır, yardımlaşma ve dayanışmanın güzel bir şekli ortaya çıkar, bu husustaki işbirliğinin sahası genişler, bu suretle devlet büyümüş olur."

İbn Haldun'a göre şan ve ihtişamda

infirat mülkün tabiatındandır. Çünkü hükümdar olan şahıs, halkı kendine tabi kılma ve onlara hükmetme hususunda musaheme ve müşareket (eşitlik ve ortaklık) kabul etmekten imtina eder. Bu suretle insanların tabiatında mevcut olan ilahlaşma huyu ortaya çıkar (Nemrud'un ve Fırvun'un ben ilahım, demeleri gibi). Bununla beraber, hükümdarların ihtilafa düşmeleriyle herşey fesada uğrayacağından, siyaset ve hükümdarın infiradını ve yalnız olmasını icabettirir. "Yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, buralardaki nizam fesada uğrardı."

Ibn Haldun, refah ve rahatın da mülkün tabiatından olduğunu söyler. "Çünkü bir millet için mülk sadece mutalebe ile hasıl olur. Mutalebenin ulaştığı son nokta galibiyet ve kültür. Gaye hasıl oldu mu, ona ulaşmak için sarfedilen çabalar son bulur." Dolayısıyla da refah ve rahat tercih edilir. Ancak bütün bunlar aynı zamanda devletin ihtiyarlamaya yüz tuttuğunun alametleridir. Çünkü bu nimetler sebebiyle devletin koruyucu kuvvetleri zayıflamış, metanetleri yok olmuştur, şevketleri ve heybetleri silinmiştir.

Ibn Haldun'un en önemli nazariyelerinden birisi de tavırlar nazariyesidir. Bu nazariyeye göre her devlet muhtelif merhale ve safhalardan geçer ve bunlar beş tavidir. Birinci tavır, devletin tesis ve bina edildiği dönemdir. Bu dönemde hükümdar ve başkan hükümranlılığı ve iktidarı, asabiyet sahipleriyle paylaşmaktadır. Bu safhada esas olan, musahemet ve müşareket, yani sevk ve idarede asabiyet sahiplerinin hükümdarla eşit ve ona ortak olmaları, devlette görev ve sorumluluk alarak idaresine katılmalarıdır. Buna bir nevi aristokrasi veya demokrasi denebilir.

İkinci tavır, gelişme, büyüme, ilerle-

me, yükselme ve zaferden zafere koşma safhasıdır. Bu dönemde musahemet ve müşareket; yani sorumluluğa katılma ve ortak idare esası, yerini istibdada, infirada ve istiklale bırakır. Hükümdar devleti bizzat ve tek başına idare eder, özellikle asabiyet sahiplerini işe karıştırmaz. Bu da bir nevi otokrasi ve monarşidir. Infirad ve istibdat her zaman zulüm, baskı ve dikta değildir. Münferiden ve müstakilen devleti idare eden hükümdarlar içinde adil olanları da vardır.

Ferah ve rahatlık dönemi olan üçüncü tavır, bir nevi devletin oturması ve yerleşmesi safhasıdır. Bu merhalede devlet, bütün azamet ve ihtişamıyla yaşamaktadır. İlimde, fende, teşkilatta ve her türlü sanatlarda zirvededir. Hükümdarın müstakil ve münferit idaresi devam etmektedir. Kanaat, sulh ve selamet dönemi olan dördüncü tavır duraklama safhasıdır. Devlet idaresinde kanuni kadime bağlı kalmanın, eskilerin töre ve geleneklerine bağlı olmanın ve onları taklit etmenin devlet idaresinde yeterli olduğu kanaatı ve inancı hakimdir. Beşinci tavır; israf ve tebzir, devletin inhitata, inkıraza ve zimihlale yüz tutması, önü uçurum olan ve dönüşü bulunmayan bir yola girmesi, tedavisi kabil olmayan kronik bir ihtiyarlık hastalığına yakalanması safhasıdır. Bir devlet bu safhaya girmeye görsün, mutlaka sonu inkırazdır. Kocamış bir devleti tedavi etmektense, kocamadan evvel onu çeşitli aşılarla genç tutmak daha kolaydır. Mamafih hangi tedbir alınıralsa alınsın ve ne gibi çarelere başvurulursa vurulsun bütün devletler yıkılmaya mahkum, tüm hanedanlıklar yok olmaya maruzdur.

Ibn Haldun'a göre bir devletin tam bağımsızlık (mülk-i tam, mülk-i hakiki) olabilmesi için:

1. Raiyye üzerinde tek başına ve

tam bir hakimiyet kurması (dahili emniyet ve iktidar)

2. Vergi toplaması (mali ve iktisadi istiklal)

3. Elçiler göndermesi (diplomasi, dış karşı istiklal, yabancılara varlığını kabul ettirme, onlar tarafından tanınma)

4. Hududlarını bizzat koruması (askeri bağımsızlık)

5. Diğer herhangi bir yüksek hakimiyetin altında bulunmaması

icabeder. Tam mülk budur ve bu devletlerin başındaki zat da tam ve hakiki hükümdardır.

Yukarıdaki unsurlardan biri veya birkaçı bulunmazsa mülk nakıstır, muhtardır, yarı bağımsızdır. Başındaki zatın hükümdarlığı da eksiktir.

İbn Haldun'a göre iki türlü siyaset vardır:

1. Akli siyaset: Bu siyasete esas teşkil eden kanunlar, kaideler ve usuller akıllı, aydın, tecrübeli kişiler, devletin ileri gelenleri ve devlet idaresinde basiretli olan zevat tarafından korumak, maslahat ve menfaatin icabını yapmaktır. Bu tam manasıyla laik bir idare ve devlet şeklidir.

2. Dini siyaset: Bunun kanunları Allah tarafından vaz olunmuş, şari vasıtasıyla tahrir, teşri ve tebliğ edilmiştir. Dünya ve ahiret işlerinde faydalı olma gayesine matuftur. Çünkü insanların varlığından maksat sadece dünya değildir. Ölüm ve yok olma hali ile sona eren dünya esasen boş ve manasız bir şeydir. O halde insanların varlığından asıl maksat, onlara uhrevi saadeti temin edecek olan dindir. Onun için gerek ibadetteki, gerekse muamelelerdeki tüm halleri itibariyle bu maksada yönelme üzere şer'i ahkam ve dini kanunlar vaz olunmuş, tabiatıyla bu arada insan toplumu için zaruri ve tabii bir müessese olan mülk, devlet ve hakimiyet meselesini de düzenlemiş,

her şeyin şari'in kontrol ve nezaretindeki bir dairede olması için o konuyu da dini esaslara göre ayarlamıştır. Yani şari'in esas ve yegane maksadı mülk değil, ahirettir. Her şey ahirete göre ayarlanırken, diğer hususlar meyanında mülke de çeki düzen verilmiştir.

İbn Haldun'a göre kahrın, tegallübün ve asabiyet kuvvetini sorumsuz bir şekilde salıvermenin gereği olarak ortaya çıkan mülk, zulüm ve haksızlıktır. Onun için de şari' nazarında kötülenmiş (mezmum) bir şeydir, zaten siyasi hikmetin icabı da budur. Şariatın usul ve esaslarına riayetkar ve hürmetkar olmayan siyasetin ve siyasi ahkâmın gereği olarak kurulan mülk ve iktidar da zemmolonmuştur. Çünkü bu idare de, her şeye Allah'ın nuru ve Kur'an ile nazar etmemektir. Ayrıca böyle bir idareyi kurmuş olanlar, sadece dünyevi işleri nazarı itibara almakta, üstelik dünya işlerinin sadece zahiri ve sathi olanını bilmektedirler. Şari'in esas maksadı ise insanların uhrevi salâhi ve saadetidir. Bunun için dini kanunlar, dünyevi ve uhrevi halleri itibariyle bütün insanları şer'i hükümlere göre hareket etme esasına sevk etmiştir. Bu hüküm, hakimiyet, hükümlerlik ve iktidar aslında şariat ehli olan nebiler ile, bu hususta onların makamına geçen halifelere mahsustur. Şu halde mülk, hakimiyet ve iktidar üç nevidir:

Mülk-i tabii: Bu idare zora, güce, galebeye, şahsi arzulara ve maksatlara dayanan keyfi, iptidai ve bir nevi hayvani bir şeydir.

Mülk-i siyasi: Dünyevi faydalar temin etmek ve zararları defetmek hususunda akli düşünceye dayanan bir idaredir. Tabii mülkün tecrübelerle geliştirilmiş bir şeklidir. Laik bir idaredir. Bu idare dine hürmetkar ve dini esaslara riayetkar olmazsa kötü; olursa iyi ve faydalı olabilir.

Hilafet: İnsanları, uhrevi maslahatla-



rı ve uhrevi maslahata raci olan dünyevi menfaatları kollayarak idare etmektedir. Hilafet aslında ve hakikatte, dinin korunması ve dünyanın ona göre idare edilmesi için şeriat sahibi olan nebilere niyabet ve vekalet etmektedir.

İbn Haldun burada mülk tabirini kullanmaz. Zira hükümdarlık manasına gelen mülk kelimesinde krallık ve saltanat manası da vardır. Halbuki hilafet saltanat ve dolayısıyla da mülk demek değildir. İbn Haldun bu idare şekillerinin üçünü de birer vasıta olarak görür. Zira, ona göre tabii mülk, hükümdarın şahsi istek ve arzularının tahakkukunun; siyasi mülk, insanların dünyevi ihtiyaçlarının giderilmesinin; hilafet de, dünya ve ahiret saadetine ulaşmanın vasıtasıdır.

Ancak İbn Haldun bu vasıtalarından ilk önce, şer'i kanunlara dayanan mülkü arzu ve tasvip etmektedir. Tabii mülkü ise, hiç bir zaman istememektedir. Çünkü ona göre, belli başlı kanunlara ve ilkelere istinat etmeyen mülkün yaşaması ve gayesine ulaşması mümkün değildir.

İbni Haldun'a göre hükümdarın dört vazifesi vardır:

1. Dış saldırılara ve iç çalkantılara karşı devleti savunmak.
2. Siyasi ve ticari işleri sağlıklı bir şekilde yürütmek.
3. Resmi yazışmalar yapmak.
4. Kendisini her türlü tehlikeden korumak.

Fakat bu vazifeler kesin ve değişmez olmayıp, devletin bedevilik-hadardilik derecesine ve içinde bulunduğu siyasi duruma ve ihtiyaca göre değişmektedir.

Devletin siyasi durumundaki bu farklılıklar, bazı vazifelerin ihmaline, bazılarının da önem kazanmasına sebep teşkil eder.

Ayrıca devletin içtimai yapısındaki

değişiklikler, her bir vazifenin işleyiş tarzına ve alanına tesir eder, keyfiyet ve kemmiyet bakımından gelişmesine ve bir kaç alt bölüme ayrılmasına sebep olur.

İbn Haldun aynı zamanda hükümdarın vazifelerine, hem çeşit hem de uygulama tarzı bakımından bir takım kayıtlar ve sınırlar koyar. Mesela ona göre, devletin ve devlet adamlarının iktisadi hayata doğrudan müdahale ederek iktisadi ve ticari faaliyetlerde bulunmaması gerekir. Çünkü devlet hiç bir zaman iyi bir tüccar ve kar eden bir müteşebbis olamaz. Ayrıca devletin doğrudan piyasaya müdahale ederek tüccar ve müteşebbisle rekabete girmesi, iktisadi hayatta ve ticari rekabette var olan eşitliği ve dengeyi bozar. Bu denge nin bozulmasından, iktisadi ve mali durumu bozulmuş olan devlet zarar görür. Devlete düşen, siyasi istikrarı, emniyet ve asayişini temin ederek adalet ve hukuku hakim kılarak müteşebbislere yardımcı olmaktır.

İbn Haldun vazifelerin işleniş tarzına da bazı kayıtlar vazeder. Ona göre hükümdarın iki temel unsura bağlı olması gerekir. Bu iki unsurdan birincisi devletin halka zulmetmesini engelleyen kanunlar, ikincisi ise hükümdarın muttasıf olması gereken iyi hasletlerdir. Bu hasletlerden en önemlisi merhamet ve yumuşaklıktır.

Ona göre nübüvvet müessesesine de hilafet idaresine ve siyasetine de esas teşkil eden asabiyettir. Bir nebinin veya onun naibi olan halifenin tebligatında ve faaliyetindeki muvafakiyeti ve bunun derecesini tayin eden esas amil asabiyettir. Hz. Peygamber (S.A.V) ve raşid halifelerin başarıları Kureyş asabiyetine sıkı bir şekilde merbuttur. Şayet bunların, Kureyş gibi güçlü bir asabiyete değil de, zayıf ve itibarsız bir Arap kabilesine mensup oldukları farz edil-



se, başarılı olmaları tehlikeye girebilirdi. Riyaset tarzındaki idareye sahip olan Kureyş kabilesi, güçlenerek kendisi için zaruri olan mülke doğru adım adım yaklaşmış ve nihayet içtimai kanun hükmünü icra ederek Muaviye zamanında mülk vakiasını mecburi bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Lakin Muaviye'nin mülk tarzındaki idare ve siyaset sistemiyle, İslam öncesi bedevi Kureyş'in riyaset şeklindeki idaresi arasında bir geçiş ve ara dönemi vardır. İşte buna hilafet adı verilmektedir. Asr-ı saadette ve sadr-ı İslamda mülk yoktur ve iyi de karşılanmamıştır. Fakat asabiyet kudreti, mülkü iyi görmeme ve hatta onu yasaklama şeklindeki hükmünü ve kaidesini tesirsiz hale getirmiştir, yürürlükten kaldırmış, hatta onu çiğnemiş ve ezmiştir. İbn Haldun'un tabiri ile mülk asabiyeti hilafet asabiyetine galip gelmiştir.

Kureyş asabiyeti tedricen mülk sahibi olma istikametinde ilerlerken, bu arada içtimai kanunlar ve mukadderat, Haşimilerle Emevileri mücadele ve musabaka sahnesine çıkarmıştır. Hz. Ali ve Muaviye, içtimai hadiselerin, dalgalanmaların ve kanunların su yüzüne çıkarmış olduğu iki tiptir. Bunlar bu sahaya kendi iradeleriyle atılmamışlar, bu yolda kendi ihtiyarlarıyla yürümemişlerdir. İçtimai ve siyasi hadiseler ve vak'alar bu sahaya atılmak ve bu yolda yürümek için onları zorlamıştır.

Cemiyet hayatına hakim olan kanunlar, onları belli bir şekilde hareket etmeye mecbur etmiştir. Bu gelişmeler karşısında başka türlü hareket de edemezlerdi.

İbn Haldun meseleyi bu şekilde ele aldığı için, Hz. Ali de Muaviye de müçtehid idi. Fakat ilki isabet, ikincisi hata etmiştir. Fakat onun burada içtihat sözünden anladığı mana, dini bir kanaat olmayıp, içtimai gelişmelerin onlara verdiği ve telkin ettiği kanaattir.

İbn Haldun, sırf dini inancından değil, aynı zamanda kendi siyasi ve içtimai kanaatı olarak da hilafet tarzındaki hükümet ve idare şeklini, mülke ve saltanata tercih etmektedir. Çünkü hilafet, hadarilikteki mülkten çok, bedevilikteki riyasete yakın bir idare şeklidir ve İbn Haldun bir çok bakımdan bedevilerin hal, hususiyet, vasıf ve huylarını şehirlere ve hadarilere tercih etmektedir. Ayrıca hilafet ve riyaset, mülkten çok daha fazla hürriyete, idareye ortak olmaya ve sorumluluğa katılmaya imkan verir.

Fakat o, bedevilikteki riyaset tarzındaki idare ve rehberlik gibi, hilafetin de artık tarihe karıştığı kanaatindedir. Mülk her iki tarz idare biçimini de silmiş ve yok etmiştir. Artık giden noktadan geriye dönülemez. Onun için ister istemez, tabii bir müessese olan mülke meşruiyet ve hukukilik vermekten ve tanımaktan başka çare yoktur. İbn Haldun da zaten bunu yapmıştır. Kendisinden sonra devlet idaresinde ve siyaset anlayışında meydana gelen değişme ve gelişmeleri tahmin edememesi ve bunu dikkate almaması, her halde İbn Haldun için bir eksiklik ve kusur değildir. Kaldı ki onun sistemi, yeni içtimai şartlara göre tefsir ve izah edilme kabiliyetine sahiptir.